

Nogle etnografiske lagttagelser fra en Rejse i Algier og Tunis 1908.

Geografisk Tidsskrift, Bind 19 (1907)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0019-PDF/gto_0019_67239.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=67239>

pdf genereret den : 22/5-2008

Nogle etnografiske Iagttagelser fra en Rejse i Algier og Tunis 1908.

Af Dr. phil. H. P. Steensby.

I.

Den Del af Afrika, der ligger Nord for Ørkenen, slutter sig i Henseende til Klima, Plante- og Dyreverden tæt til Sydevropa og Forasien. Først Syd for Sahara har man det rigtige „mørke Kontinent“ med sin tropiske Natur, og med en Menneskeverden, der i ydre Præg og Kultur i Hovedsagen danner en ejendommelig og selvstændig Enhed.

I Nordafrika hæver atter Atlaslandene, „Lilleafrika“ eller den „nordafrikanske Ø“, sig frem og udgør et selvstændigt Bjærgparti, begrænset mod Øst, Nord og Vest af Havet og mod Syd af Sahara's plateauagtige Flader. Atlasbjærgene er de eneste Foldebjærg, der findes i Afrika og slutter sig i denne Egenskab nær til Granada's Bjærg i Sydspanien og til Apenninerne i Italien.

Atlas falder i 3 naturlige Partier, svarende til de 3 bekendte politiske Omraader. Mod Øst opløser Bjærgene sig i flere mindre Afsnit, der har Afløb til det østlige Middelhav og den lille Syrte; dette Omraade udgør Tunis. Mod Vest har Atlas mest Karakter af en Bjærgkæde i samme Forstand, som man træffer saadanne i Evropa; disse Egne, der væsentligst har Afløb til Atlanterhavet, udgør Marokko. Endelig har man den mellemste Del eller Algier, hvor Atlas opløser sig i to Drag, af hvilke det ene gaar langs Middelhavskysten og det andet langs Sahara's Nordrand. Mellem disse to Drag ligger Højsletter, der er uden Afløb til Havet, og hvis dybeste Partier opfyldes af fladbundede Saltøer, de saakaldte Chotts (Schotts). Ingen af de to Drag kan opfattes som selvstændige Kæder, da de hver for sig falder i en Mængde mindre Partier. Fra gamle Dage af kalder man Kystdraget for Lille Atlas og det sydligere for Store Atlas; men i denne Sammenhæng vil det være bedre at anvende de af Franskmændene mere brugte Benævnelser, Tell-Atlas for Lille Atlas og Sahara-Atlas for Store Atlas. Den vigtigste Bjærggruppe i Tell-Atlas er Djurdjura, der danner Centret af det saakaldte Storkabylien (Grande Kabylie); den vigtigste Gruppe i Sahara-Atlas er Djebel Aurès, der ligger henimod den tunesiske Grænse og har Algier's højeste Toppe, Cheliah (2328 M.) og Mahmel (2306 M.).

De indre Højsletter er i Hovedsagen en Steppezonen, der bliver baade smallere og lavere mod Øst. Man

regner, at den i Vest-Algier har en Bredde af 170 Km. og i Øst-Algier kun af 80 Km. Højden o. H. er mod Vest 1000 M., i Midten 900 M. og mod Øst i Provinzen Constantine 800 M. Hist og her hæver sig mindre Bjærgdrag som Øer over de jævne Flader, der som Regel er bygget op af Alluvialdannelser. Ved Hodna-Bjærgene, de ligger lige Syd for Bougie-Bugten, deles Plateauet i et mindre, men mere frugtbart Parti, der skiller Djebel Aurès fra El Kantour-Bjærgene ved Constantine, og i et større, mere steppeagtigt vestligt Parti.

Man kan altsaa, hvad Terrænet angaar, dele Algier i Bælter: Tell-Atlas, Højplateauerne, Sahara-Atlas, Sahara. For etnografiske og antropogeografiske Studier af Bebyggelse, Nomadevandring og Tilpasningsforhold i det hele taget spiller de klimatiske og plantegeografiske Bælter dog en nok saa stor Rolle.

Beliggende mellem et Hav og en Ørken, mellem en Kilde til Fugtighed og en Kilde til Tørke og Hede, har de algierske Bjærgbælter hurtige og store Overgange at opvise. I Byen Alger er den aarlige Nedbør 68 Ctm., i Batna paa det indre Plateau 39 Ctm., i Biskra ved Sydfoden af Sahara-Atlas 17 Ctm., i Tuggurt 12 Ctm. og i Ouargla 9. Ctm.

Nedbøren falder om Vinteren; selv paa Kysten har Sommeren kun faa Mm. Regn. Sne kan om Vinteren indtræffe i Kystbyerne, men forsvinder øjeblikkelig, hvorimod man paa Bjærgene og de indre Højsletter, der er stærkt kontinentale og om Vinteren meget kolde, har hyppige og tit mægtige Snefald. I April Maaned i indeværende Aar var Vejen over Col di Tirourda i Djurdjura impassabel paa Grund af Sne, og endnu i Maj Maaned saa jeg Mahmel og Cheliah i Djebel Aurès kronede af skinnende Snemasser, der gjorde Indtryk af, at de endnu i flere Uger kunde modstaa Solstraalerne, inden de helt forsvandt.

Iøvrigt falder Nedbøren væsentligst i mægtige Regnskyl, der yderligere forringer den Nyttetvirkning, Plantevæksten kan drage af den, idet Vandet hurtigt løber bort langs Jordens Overflade. Selv i Sahara-Atlas og Sahara kan saadanne Skybrud forekomme. Ude i selve Ørkenen Nord for Ghardaïa indtraf saaledes 12. April 1899 den ejendommelige Begivenhed, at en fransk

Militærkolonne, der holdt Rast i den flade Wadi Urirlu, ved klar Himmel pludselig overraskedes af en Vandstrøm, der hidrørte fra et Skybrud i Bjærgene. I faa Minutter var en Strækning paa 800 M. i Bredden sat mandshøjt under Vand, og flere Soldater druknede.

Svarende til Nedbørens Aftagen mod Syd, aftager Planteverdenen i Frodighed i samme Retning, og man kan skelne mellem de 3 plantegeografiske Hovedbælter: Tell, hvor man har Trævegetation, Skov og Krat, og hvor man driver Agerbrug uden Anvendelse af kunstig Vanding, samt Steppen og Ørkenen. Augustin Bernard mener med Hensyn til Algier at kunne opstille den almindelige Regel, at Egne med over 40 Ctm.'s aarlig Nedbør har Tell-Vegetation, hvorimod Egne med 20—40 Ctm. er Steppe og saadanne med under 20 Ctm. Ørken.

Tilnærmelsesvis er det muligt at bestemme Tell's Sydgrænse. Den forløber i Provinserne Oran og Alger i Hovedsagen langs Sydfoeden af Tell-Atlas, men gaar i Provinsen Constantine betydeligt længere mod Syd, idet den fra Hodna-Basinet gaar tværs over Djebel Aurès fra Vest til Øst. De nordligste og højeste Dele af dette Bjærgland er saaledes Tell-agtige, og det samme gælder Sbakh eller den Del af Højsletten, der ligger umiddelbart Nord for Djebel Aurès. Iøvrigt er de plantegeografiske Forhold endnu mere udviklede, end de tre Bælter, Tell, Steppe og Ørken, giver Forestilling om. Der er skovklædte øagtige Partier i Steppen og i Ørkenen, og der er Steppe- og Ørkenpletter midt i Tell. Alt afhænger af Nedbørens Mængde og dens Fordeling. Chélif-Dalen er en Steppeegn i den nordlige Del af Tell, fordi et Bjærgdrag spærrer de fugtige Søvinde ude. Djebel Aurès er en Tell-Halvø, der strækker sig langt ned mod Ørkenen, fordi dette Bjærglands betydelige Højde bevirker en yderligere Fortætning i de Luftstrømninger, der allerede har passeret Tell-Atlas eller de tunesiske Bjærg. Paa lignende Maade er andre Bjærggrupper i Sahara-Atlas som Djebel Amour og de højeste Partier af Oulad Nail-Bjærgene Tell-agtige Øer i Steppen eller paa Grænsenstrøget mellem Steppe og Ørken.

Som Helhed gælder det for Algier, at Tell er Agerdyrkernes Land, — Steppen og Ørkenen Nomadernes. Men disse Kategorier gaar over i hinanden gennem Overgangsled, og der er Ting, der gør, at dette tilsyneladende saa klare Forhold bliver ikke lidt udviklet. Hovedmassen af Tell-Agerbrugerne er saaledes lige saa vel Kvægavlere, som de er Agerdyrkere, og Oaseboerne i Sahara er nok saa bofaste og mere ensidige Plantedyrkere end nogen af de Landsbyboere, man træffer i Tell.

Saa vel med Hensyn til Bebyggelse og Erhvervs-kultur som med Hensyn til Terræn, Klima og Plante-verden er Algier da et stærkt nuanceret Omraade og et Omraade, der er udmærket skikket til etnografiske Studier. I Særdeleshed vil den Gren af Etnografien, der kaldes Antropogeografi, kunne høste nyt og lærerigt Udbytte i Algier. Forskellen mellem antropogeografiske og andre kulturhistoriske Betragtninger ligger deri, at Antropogeografien iagttaget Tilpasningen af den materielle og, hvor det er muligt, ogsaa af den aandelige Kultur efter Naturforholdene, hvorimod andre kulturhistoriske Videnskaber i første Linie studerer, hvad der i et Folk er givet ad Overleveringens eller Traditionens Vej. Naturligvis vil Hovedmassen af den aandelige Kulturs Indhold bestaa i Kraft af Traditionens Evne til at bevare og opdygne, hvorimod den Maade, hvorpaa de saakaldte Naturfolk eller Folk med en mere usammensat Kultur erhverver deres Livs Underhold, i alle sine Hovedtræk er præget af den omgivende Natur. Deres Erhvervskulturs Art og Form afhænger i første Linie af de geografiske Forhold.

For saadanne Tilpasningsstudier egner Algier sig udmærket baade ved sin Natur og Befolkning. De kan drives uden mange af de Vanskeligheder, som man vilde træffe de fleste andre lignende Steder, fordi den franske Administration har bragt ordnede og fredelige Forhold til Veje, og fordi Jærnbannerne aabner nem Adgang til flere af de vigtigste Egne. Paa den anden Side er det paa høje Tid, om man vil foretage slige Studier her, da den europæiske Kultur med sin overlegne, alt udjævnende Teknik har faaet godt Fodfæste i Landet og allerede givet store Dele af Tell et ganske evropæisk Fysiognomi. Hidtil havde Algier og Nordafrika i det hele ligget som et i de fleste kulturelle Henseender stagneret Omraade. I særlig Grad gjaldt dette Erhvervskulturen, der paa Grund af Landets ejendommelige Historie har været holdt ude fra Deltagelse i hele det Opsving, der er sket i Evropa navnlig siden Middelalderen.

I det hele er der — de mange Invasioner til trods — næppe nogen Del af Middelhavslændene og Forasien, der fastere end Nordafrika har bibeholdt den etnografiske eller kulturhistoriske Karakter, som dette Omraade allerede i Oldtiden var i Besiddelse af. De gamle Forfattere omtaler, at der Vest for Ægypten og Nord for Sahara boede en Befolkning, der i Legemsbygning og Kultur var vidt forskellige fra de mørke Folk Syd for Ørkenen. Idet man overførte paa hele Folkegruppen Navnet paa en af de Stammer, der boede nærmest ved Ægypten og først blev kendt her, kaldte

man dem for Libyer. Betegnelsen Berber kom først langt senere og gennem de arabiske Forfattere i almindelig Brug; den antages oprindeligt at stamme fra Romerne, for hvem Nordafrikanerne stod som udprægede Barbarer. Det andet i Nutiden hyppigt anvendte Navn paa Berberstammerne i Atlas nemlig Kabylar har sin Oprindelse fra et arabisk Ord „Qabaïl“, der betyder Stammer eller fortrinsvis Nomadestammer; det anvendes nu om nogle af de mest bofaste Stammer.

Allerede Berbernes Forfædre, de gamle Libyer, var baade Agerbrugere og Nomader. Der er Forfattere, der har næret den Anskuelse, at Nomadismen først er kommen ind i Nordafrika med Araberne. Det er absolut forkert. Saavel Vidnesbyrd af de gamle Forfattere, som moderne etnografiske Kendsgerninger beviser, at der fandtes libyske Nomader i Algier og Nabolande.

Herodot deler endogsaa Nordafrika i to Zoner, der gaar parallelt med Havet. I Kystzonen bor de bosiddende Maxyer og i den indre Nomaderne. Strabo antog, at det først var Massinissa, der havde vænnet sine libyske Undersaatter Numiderne til en fast bosiddende Levevis, og at de tidligere havde været omflakkende; han siger om de afrikanske Nomader, at de i meget ligner de arabiske. Pomponius Mela skildrer, hvorledes Beboerne i det Indre drager rundt med deres Hjorde for at finde Græsgange. Virgil beskriver i smukke Vers den afrikanske Hyrde, der fører sine Vaaben, sit Hus og sine Hjorde med sig og fordyber sig i den ensomme Ørken.

Til disse historiske Vidnesbyrd¹⁾ om en gammel nordafrikansk Nomadisme før Araberne kan føjes den etnografiske Kendsgerning, at de mest udprægede Ørkennomader er berbisktalende. Dette gælder saaledes Zenagaerne, der flakker rundt i det vestlige Sahara mellem Senegal og Adrar, de berømte Tuareger i den mellemste Del af Ørkenen og Ourghammaerne Syd for Tripolis. Som bekendt har Tuaregerne foruden Berbersproget bevaret det gamle berbiske Alfabet og enkelte Minder fra Nordafrika's kristne Periode. En vis Betydning i denne Sammenhæng har ogsaa de ejendommelige Klippetegninger af Okser, Faar og andre Dyr, som man har fundet i det sydlige af Provinsen Oran i Djebel Amour og Ksour-Bjærgene i et Bælte, der nærmest er steppeagtigt (enkelte ogsaa fra selve Ørkenen), og som den algerske Geolog og Arkæolog Flamand²⁾ mener at kunne henhøre til 3 Perioder: 1) en neolitisk, 2) en libyco-berbisk og 3) en arabisk (muhammedansk). Den

¹⁾ S. Gsell, *L'Algérie dans l'antiquité*. (Algier 1903).

²⁾ Smlgn. Schweinfurth i *Zeitschrift für Ethnologie* 1908, p. 88 ff.

libyco-berbiske Periode, der bestemmes ved Hjælp af de ledsagende berbiske Skriftegn, gaar ganske vist kun tilbage til Tiden kort før Christi Fødsel; men den foregaaende saakaldte neolitiske eller forhistoriske Periode har ligeledes mest Figurer af Tamdyr (særlig ejendommelige Vædderfigurer), hvoraf man kan slutte, at Hyrdefolk meget tidligt har færdedes i Syd-Algier. Flamand mener at kunne lægge nogle af disse Klippetegninger, der til en vis Grad leder Tanken dels hen paa Nutidens Buskmandstegninger dels paa de forhistoriske Huletegninger i Vestevropa, mindst 10—12,000 Aar tilbage i Tiden. At der er Tale om Tamdyr og ikke om et Jægerfolks Jagtvildt, er en af de Ting, der fremgaar af Figureernes Udstyr.

Det puniske Karthago bibeholdt stedse sin Karakter af en Søstat og fik forholdsvis ringe Indflydelse paa Forholdene i det Indre. Dets umiddelbare Landomraade bestod kun af det nordlige Tunis, og iøvrigt fik indfødte Fyrster Lov at regere som Karthaginiensernes Vasaller eller Forbundsfæller.

Selv det paafølgende romerske Herredømme naaede aldrig at udstrække sig over alle Atlas-Egne. I Hovedsagen gik det ikke meget ud over Tell, skønt Grænserne flere Gange rykkedes frem. Kun Syd for Djebel Aurès, hvor Romerne fulgte den gamle Nomade- og Karavanevej gennem Bjærgporten ved El Kantara, naaede de ned i Ørkenen til det nuværende Biskra, som de kaldte Vescera. Kærnen i de romerske Besætningstropper, der i hele Atlas-Området højst udgjorde 25,000 Mand, var den 3die Legion, der, antagelig for bedre at kunne holde Øje med Bjærgstammerne i Aurès og med Nomaderne, henimod Begyndelsen af det 2det Aarh. forlagdes fra Theveste (Tebessa) til Lambæsis (det nuværende Lambèse) ved Nordfoden af Aurès.

Romernes Administration befordrede Agerbrug og Bofasthed, og der er næppe Tvivl om, at Nomadismen trængtes noget tilbage. Bekendt er det, at Romerne anlagde vidtstrakte Olivenplantninger i Tunis og til Dels i Nord-Algier. Betydelige Rester af denne Olivenkultur er fortsat ned til vore Dage, men meget er sikkert gaaet til Grunde i Tidens Løb og i Særdeleshed under de arabiske Invasioner. Romerske Stæder groede op hist og her og blev Centreer for Romaniseringen, der dog selv i Tell ikke naaede at blive gennemgribende.

Imidlertid lurede Nomaderne blot paa en Lejlighed til at trænge ind i de opdyrkede Egne for at plyndre Byerne og lade deres Hjorde græsse paa Markerne. Denne Lejlighed kom i 4de og 5te Aarh., da den romerske Magt forfaldt, og Vandalerne erobrede de romerske Provinser. Forholdsvis hurtigt sank Berberne tilbage

til førromerske Forhold. Nomadismen bredte sig atter over Egne paa Randen af Tell, der havde været opdyrkede. En Stadkultur holdt sig kun i enkelte Kyst- og Handelsbyer. Med andre Ord den materielle Kultur i Nordafrika kom i den Tilstand, der holdt sig lige til Nutiden.

I 7de Aarh. skete den første arabiske Invasion. Det er ganske sikkert, at den ikke har indført betydelige ny Elementer i Befolkningen, og at den ikke var ledsaget af arabiske Nomadestammer. Det første Angreb skal være ført af en forholdsvis lille Armé paa ca. 20,000 veldisciplinerede Syrere, der stadigt holdtes koncentrerede om Kairuan i Tunis. Berbernes Modstand lededes af Dronningen i Aurès Kahina, der for at berøve de fremrykkende Fjender Underhold ifølge Sagnet lod ødelægge alle Marker og Frugthaver, omhugge alle Oliventræer og brænde alle Landsbyer fra Tripolis til Tanger. Naturligvis er dette en uhyre Overdrivelse; Ødelæggelsen har været meget mere lokaliseret og af mindre Udstrækning. Uundgaeligt er det dog, at Lovløsheden og de stadige Krige har været ødelæggende for Landet og Befolkningen og mest for de Dele af denne, der levede af Frugttrækultur, fordi den Skade, der foraarsages paa Frugttræer, er saa mange Aar om at repareres, at Beboerne imidlertid har maattet udvandre, gribe til andet Erhverv eller dø af Sult.

De første muhammedanske Erobrere bar sig ad ligesom tidligere Byzantinerne og Vandalerne. De overtog de Stumper af den romerske Administration, som deres Forgængere havde formaaet at opretholde. De omvendte Berberne til Islam, men lod dem iøvrigt beholde deres Nationalitet. Ja, under Islam naaede Berberne endogsaa større Sammenhold og Fællesoptræden end nogensinde tidligere, idet der hurtigt opstod sekteteriske Bevægelser, ved Hjælp af hvilke dygtige Førere forstod at danne betydelige Stater og holde Kalifernes ortodokse og arabiske Magt i Skak.

Saaledes opstod allerede i 8de Aarh. Kharedjismen, hvis Lære i flere Henseender minder om den kristne, nordafrikanske Sekt, Donatisternes. Med Tiaret som Hovedstad opstod en stor kharedjitisk Stat, der omfattede saa godt som hele Atlas-Gebetet. Tunis gjorde sig dog hurtigt fri under Aglabidernes Dynasti, der regerede fra Kairuan. Senere fremstod andre religiøse Bevægelser, der bragte nye Dynastier til Magten. Særlig nævnes Fatimiderne i 10de Aarh. i Tunis; de erobrede Ægypten, som derpaa blev deres Hovedland. I 11te Aarh. opstod Ziriderne i Kairuan samt Almoraviderne, der oprindeligt var Sahara-Nomader, og Almohaderne, der stammede fra Marokkos Bjerge. En af Almohaderne,

Abd-el-Mumin (1130—1163) regnes for det største Statsmandsgeni, som Berberacen har frembragt.

Da alle disse politiske Omvæltninger skete paa religiøst Grundlag, var det ogsaa Koranens hellige Sprog arabisk, der stedse blev Regerings- og Literatursprog fremfor et af de mange, indbyrdes forskellige og uopdyrkede Berberdialekter; men de handlende Personer var alle Berbere af reneste Vand, og herbisk taltes overalt i Landsbyerne og i Tellejrene.

Imidlertid begyndte den anden arabiske Invasion, der havde en helt anden Karakter end den første Erobring. Det var ikke en Hær af Krigere, men Sværme af Nomadestammer, der Øst fra væltede sig ind over Nordafrika „som en Græshoppesværn, ødelæggende og fortærende alt paa deres Vej“. „De første muhammedanske Erobrere“, siger Ibn-Chaldun, „indrettede sig ikke som Teltbeboere; for at kunne beherske Landet maatte de bo i Byerne. Det var ikke før midt i det 5te Aarh. af Hedschra, at Araberne første Gang viste sig i Maghreb og spredte sig stammevis for at opslaa deres Tellejre i alle Dele af det store Land“. Foranledningen til denne Folkevandring var en rent politisk. Ziriderne i Tunis søgte at frigøre sig fra deres Lensherrer Fatimiderne i Ægypten, og disse fandt da paa som en Slags Hævn at sende den ene forhungrede Beduinerstamme efter den anden mod deres gamle Stammeland.

Desværre er man ret ufuldkomment underrettet om disse Begivenheder, der foregik lidt efter lidt og hovedsagelig i Ørkenen og Steppen — mindre i Tell, hvor de historiske Dramaer i Nordafrika ellers plejede at udspilles. Blandt de Ting, Historikerne er uenige om, er Indvandrerens Antal. E. Masqueray anslaa den til 200,000 Familier, medens en ligesaa sandsynlig Beregning, der er anstillet af H. Schirmer, giver til Resultat 500,000 Individuer, selvfølgelig vedblev Berberne at være i stort Flertal i Særdeleshed i Tell og i de for Nomader mere tilgængelige Bjærgegne, men Invasionen bidrog mægtigt til at fremskynde Arabiseringen. Snart fortrængte Araberne de berbiske Nomadestammer og bemægtigede sig deres Græsningsdistrikter, snart nøjedes de med at bekriige dem, og snart blandede de sig med dem; hyppigt trængte de ind i Tell og skaffede sig Sommergræsning i de græsrigge Bjærgegne; nogle blev vel ogsaa Stadbeboere. Bevægelsen kulminerede førend det 12te Aarh. og ebbede efterhaanden ud; men saa var arabisk Sprog ogsaa herskende de fleste Steder med Undtagelse af forskellige Bjærgegne som Djebel Aurès og Djurdjura samt nogle af de sydligste Nomadestammer og Oasebeboere i Sahara.

I Atlaslandenes Historie forekommer der ingen

senere etnografiske Omvæltninger af Betydning før i 19de Aarh., da den franske Erobring medfører en spredt europæisk Kolonisation af Tell i Algier og Tunis. Og først da skete der en Standsning og Vending i den Bevægelse, der var paagaet lige siden Romermagtens Fald, og som bestod i, at Nomaderne stadig udbredte sig paa Agerdyrkernes Bekostning. Med Nomadismens Fremtrængen gik Landet tillige sin komplette Afskovning i Møde. Hvad der sparede af Gede- og Faareflokke, ødelagdes af Skovbrande, som Nomaderne anstiftede for at forvandle Landet til Græsningsterræn. Derfor har den franske Regering nu sat en Stopper ved en Ekspropriation af de udsatte Skovdistrikter og Indførelse af et fast Reglement for de Indfødtes Benyttelse af disse.

Politisk set var Atlaslandene, der efter Opløsningen af Almohadernes Rige var bleven delt i de 3 nuværende Dele, efterhaanden falden hen i det fuldstændige Anarki. I Beg. af det 16de Aarh. saa det en kort Tid ud til, at Kristendommen atter skulde rykke sejrrikt frem her paa lignende Maade som paa den spanske Halvø. Portugiserne erobrede store Dele af Marokko, medens Spanierne sad inde med hele Kysten fra Melilla til Tripolis. Imidlertid rykkede den tyrkiske Magt frem Øst fra, og til sidst lykkedes det denne at sejre, idet den fandt ganske ejendommelige Forbunds-fæller i de græsk-tyrkiske Korsarer og Renegater af alle mulige Nationaliteter, der paaberaabte sig den tyrkiske Suverænitet uden i nogen Maade at føle sig forpligtede til at adlyde den. Til Nordafrika's og Evropa's Ulykke opstod der blandt disse Korsarer en Række geniale Førere, der satte Søroveriet i System, og under Tyrkiets nominelle Overhøjhed stiftede Stater, hvis Hovedinteresse var Piratvæsenet. Blandt disse skal blot nævnes de to berømte Brødre Aruch og Cheir-eddin Barbarossa. Portugiserne og Spanierne blev snart fordrevne, og de sidste beholdt kun nogle smaa Kystbyer som Ceuta og Melilla.

Algier og Tunis var fra 16de—19de Aarh. et Par af de mærkeligste Statsdannelser, som Verden har kendt. Ledende var dels den tyrkiske Milits, der væsentligst rekruteredes fra Lilleasien og styrede sig selv paa den mest demokratiske Vis, dels Piraternes Korporationer, der hyppigt var i Besiddelse af den virkelige Magt. Indadtil strakte det tyrkiske Herredømme sig ikke udover Tell, og selv her var det over de mægtigere Stammer ganske nominelt. Tyrkerne fulgte den Politik at gøre nogle Stammer til Forbunds-fæller (maghzen) og fritage dem for alle Skatter mod, at de hjalp dem at undertrykke de andre. Nomaderne forblev ganske uafhængige, og det samme gjaldt faktisk Oaserne. Bou-

Saada, Tuggurt og Laghouat har højest set tyrkiske Tropper et Par Gange i Løbet af alle disse Aarhundreder. Kun naar Nomaderne besøgte Markederne i Tell, kunde Tyrkerne benytte sig af Lejligheden til at afkræve dem Afgifter af deres Varer.

Den franske Ekspedition til Algier i 1830 gjorde med et Slag Ende paa det svage tyrkiske Herredømme, men bragte ikke Franskmændene i Besiddelse af Landet. Der forestod en lang Aarrækkes Kampe med de indfødte Stammer af berbisk Blod. Navnet Abd-el-Kader er velkendt. Fra 1848 kan man imidlertid regne, at Erobringen er sikret, selv om den fransk-tyske Krig endnu fremkaldte et voldsomt Oprør.

Allerede i Trediverne begyndte Franskmændene at kolonisere i de erobrede Distrikter, og andre romanske Nationaliteter vandrede ind. Ved Folketællingen 1856 fandtes der i hele Algier 92,738 Franskmænd, 41,237 Spanier, 9,113 Italienerne, 21,048 Jøder og 2,307,349 Arabere og Kabyler. 1901 var Tallene vokset til 364,257 Franskmænd, hvoraf dog en betydelig Del er naturaliserede, 57,132 Jøder, der har faaet fransk Borgerskab ifølge Dekretet af 24. Oktober 1870, samt 4,072,089 Arabere og Kabyler (i dette Tal ogsaa medregnet muhammedanske Sekterere og de faa ikke-naturaliserede Jøder), hvortil kommer 2,394 Tunesere, 23,872 Marokkanere, 155,265 Spaniere og 38,791 Italienerne. Den samlede Befolkning 1901 var 4,739,331 mod 2,496,067 i 1856. Tunis har aldrig haft nogen almindelig Folketælling; men man regner, at Landet har c. 2 Mill. Indb. Heraf er c. 60,000 Jøder, og 1906 var 128,895 Europæere, hvoriblandt 34,610 Franskmænd (ikke iberegnet en Okkupationsarmé paa 20,362 Mand), 81,156 Italienerne, 10,330 Maltesere, 683 Grækere og 600 Spaniere.

De nævnte Fremmedelementer er hovedsagelig komne ind i Nordafrika i nyeste Tid efter den franske Erobring. De i tidligere Tid i Tell indkomne Folk er enten absorberet af Berberne, eller de er gaaet op i dette ubestemmelige Blandingsprodukt, som i Byerne kaldes for Maurere, eller ogsaa er de som de saakaldte Kulugli (corugli), Efterkommere af Tyrkere og indfødte Kvinder, atter vandrede ud.

Endelig er der Araberne. Populært og tildels officielt kaldes i Algier alle Indfødte Arabere; men selvom man vil indskrænke det til de arabisktalende, faar Begrebet et meget vidt Omfang, da Størstedelen af de Berbere, der i Landsbyen eller Stammen betjener sig af berbiske Dialekter, taler arabisk med alle Fremmede. Dette er saaledes Tilfældet med ihvertfald alle Mændene i Djebel Aurès; i Landsbyerne tales Chaouia; men alle

forstaar og taler tillige arabisk, og paa dette Sprog forhandles med de franske Embedsmænd. En Nationalitetsfølelse, der skulde hævde berbisk Sprog overfor arabisk, er der ikke Tale om. Arabisk er det hellige Sprog, Muhammeds og Koranens; dernæst er det Handels og Samfærdsdens Sprog; og da Berberne er meget sprogbevagede har de haft let ved at tilegne sig det. Berbisk tales nu kun i Enklaver hist og her, og gennemgaaende hvor en gammel og fast Landsbydannelse er mest udpræget. Skal der opstaa en Modsætning mellem Kabylere og Arabere paa sprogligt Grundlag, maa det være ved Franskmandenes Hjælp, idet en saadan vilde være dem en ikke uvæsentlig Støtte til det store Lands Beherskelse. I de nyligt oprettede Finansdelegationer, der er et første Skridt henimod at indrømme Muhammedanerne Indflydelse paa Styrelsen af Landet, er der derfor baade en arabisk og en kabyisk Sektion.

At udskille af Nordafrika's Befolkning, hvad der virkelig er af arabisk Oprindelse, er nu næppe muligt mere. Dertil er alt for blandet. Mange af de Ejendommeligheder, der populært opstilles som skillende de to Elementer, beror ikke paa Modsætningen mellem Araber og Berber, mellem Semiter og Hamiter, men paa Forskelligheder mellem Nomader og Agerdyrkere. Tidligere regnede man jo uden videre alle Nomader for Arabere og alle Agerdyrkere for Berbere. Til denne Forskel i Erhvervskultur kan man saaledes henføre Spiren til visse sociale og folkepsykologiske Ejendommeligheder, der forekommer i deres mest udprægede Former hos de berbisktalende Kabylere i Djurdjura og hos de arabisktalende Nomader paa Sydsiden af Atlas. Hos Kabylerne er Samfundsordningen demokratisk, og den hviler paa Individets Rettigheder og Pligter. Hos de udprægede Nomader er Organisationer aristokratisk og patriarkalsk; Individet træder tilbage og svinder ud i Familien. I Kabylernes faste Landsbyer er den individuelle Ejendomsret herskende; hver Mand har sit Hus, sin Jord og sit Kvæg. Derimod er det hos berbiske og arabiske Nomader, Stammen, eller rettere den som Regel kresformede Tellejr (duar), der ejer Jorden saavel Græsningslandet som de Strækninger, der tilsaas med Byg eller Hvede. Hertil kan føjes flere Træk, der er velkendte af alle Evropæere i Nordafrika f. Eks. Kabylernes Ærlighed og Arbejdsomhed og den saakaldte Arabers betydelige Mangel paa disse Egenskaber. At disse Forskelligheder ikke kan bero paa en oprindelig Raceforskel mellem Berbere og Arabere viser imidlertid den Omstændighed, at det kun er Kabylerne i Tell-Atlas, der er arbejdsomme, hvorimod deres berbiske

Frænder i Djebel Aurès ingenlunde kan siges at kende til Flid. Man kunde ogsaa paa dette Sted nævne den Kendsgerning, at Kabylerne eller kortsagt alle de fastboende berbiske Agerdyrkere efterhaanden har lært at sætte Pris paa det franske Herredømme paa Grund af den dermed følgende Ro og Orden, hvorimod de „arabiske“ Elementer stadig bærer paa Hadet og Fjendskaben.

Man har ogsaa ment ved et Studium af de fysiske Typer at kunne skelne mellem Berbere og Arabere; men i Virkeligheden kan dette heller ikke være nogen sikker Vej. Ihvertfald ved man endnu intet om, hvad der er den oprindelige antropologiske Forskel mellem Hamiter og Semiter, eller om der i det hele taget er nogen. Begreberne Berbere og Arabere kan i Nordafrika vanskeligt holdes ude fra hinanden. I snævrere Forstand, betyder Araber et paa et vist historisk Tidspunkt indvandret Folkeelement; i videste kan det bruges om alle de Indfødte, der kan betjene sig af det arabiske Sprog, og bliver derved næsten ensbetydende med Muhammedaner; endelig bruges det ved bestemte Anledninger i mange Mellembetydninger. Derimod kan man ikke med megen Ret anvende det om nogen bestemt antropologisk Type. — Berbernes Antropologi frembyder mange interessante Problemer; særlig bekendt er det, at den spredte Forekomst af blonde og blaaøjede Individuer i Bjærgene har givet Anledning til megen Spekulation og mange forskellige Hypoteser; men Spørgsmaalet skal ikke drøftes i denne Sammenhæng. Derimod skal det fremhæves, at Berbernes antropologiske Hovedelement er den saakaldte mediterrane Race, der ogsaa er fremherskende Nord og Øst for Middelhavet.

II.

Det var Professor E. Løffler, der først henledede min Opmærksomhed paa, hvilket udmærket Omraade Algier var for Studiet af Kunstigvandskultur og Nomadisme og i Særdeleshed for den til Bjærgene knyttede Form af denne sidste. Med stor Iver virkede Professor Løffler for, at jeg kunde bringe min Rejse til Udførelse. Og med Understøttelse af Carlsbergfonden og Kommunitetets Rejsestipendium foretog jeg saa denne fra sidst i Marts til hen i Juni 1908.

Fra Marseille tog jeg over til Alger og fandt her den virksomste Støtte og utrættelig Interesse for mine Rejseplaner hos den danske Konsul Dr. H. C. Nissen. Det gjaldt om for mig at komme bort fra de gængse Turistruter og Jærnbannerne, hvis Forløb ogsaa betegner den evropæiske Kolonisations Udbredelse, samtidig med, at jeg benyttede mig af disse bekvemme

Hjælpe midler til at komme frem over de lange Strækninger. To Bjærgegne havde da tildraget sig min Opmærksomhed som særlig besøgs værdige. Det var Djurdjura i Tell-Atlas og Djebel Aurès i Sahara-Atlas. Af disse ventede jeg mig mest af den sidste; men den var ogsaa mindst tilgængelig, og mange erklærede, at en dybere Indtrængen kun var tilraadelig under Ledsagelse af Eskorte.

Dette viste sig imidlertid ifølge Oplysninger, som Konsul Nissen skaffede mig, ikke at være nødvendigt. Da det endvidere paa Grund af Sne i Djurdjura-Passene endnu ind i April var ret umuligt at rejse tværgennem det saakaldte Storkabylien, saaledes som min oprindelige Plan havde været, besluttede jeg mig til at vende min Opmærksomhed først og fremmest mod Djebel Aurès, og eventuelt besøge Djurdjura bagefter. Desværre naaede jeg ikke dette sidste, da Djebel Aurès tog mere Tid og navnlig flere Penge end beregnet.

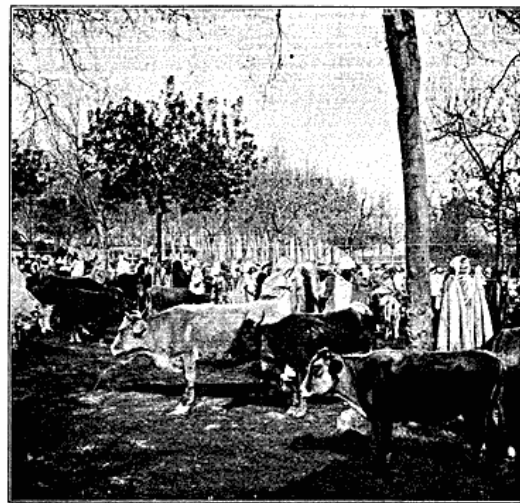
Under mit Ophold i Alger skaffede Konsulen mig en anbefalingsskrivelse fra Generalguvernøren, der paa lagde alle franske og indfødte administrative Myndigheder i Algier at yde mig Tjeneste, hvis jeg forlangte det. Den kom mig til god Nytte i Djebel Aurès, ja uden den havde jeg ikke kunnet færdes der. Gennem en af sine private Venner skaffede Konsulen mig dernæst i Forbindelse med en paaidelig Araber, en Gazellejæger i El Kantara, der skulde tjene mig til Fører og Tolk. Ogsaa i mange andre Ting viste Konsul Nissen mig den mest redbonne Hjælpsomhed.

Med Hensyn til saavel Rejse vilkaar som Studier falder min Rejse i Nordafrika i to Afsnit, som jeg kortelig kan benævne efter Tell og efter Djebel Aurès. I Tell gik det væsentligst pr. Jærnbane og i Aurès udelukkende paa Muldyrryg. Kun Besøget i Aurès vil jeg skildre mere indgaaende. Med Hensyn til Tell-Egnene vil jeg i Hovedsagen holde mig til de Iagttagelser, der har etnografisk Interesse, idet Landet iøvrigt i sin moderne Egenskab af Turistland er velkendt og godt skildret baade kunstnerisk og videnskabeligt. Hertil vil jeg føje en kort Redegørelse for de ny og vigtige franske Studier med Hensyn til Nomadismen, da denne knytter sig nøje til Erhvervskulturen i Tell. Og da Klarhed saavel over denne sidste som over Nomaderne og deres Vandringer vil være af Vigtighed for Skildringen og Forstaaelsen af Kulturen i Djebel Aurès, vil jeg gemme mine Iagttagelser derfra til sidst.

Min Rejsets ydre Forløb er det, at jeg fra Alger tog med den østalgierske Jærnbane til den lille Krysningsstation El Guerra og derfra med Banen Syd paa til El Kantara, hvorfra jeg foretog min Tur i Aurès.

Paa Tilbage rejsen herfra gjorde jeg Ophold i Batna, hvorfra Udflugt langs Nordranden af Aurès over Højsletten Sbakh indtil Ruinbyen Timgad, samt i Constantine, hvorfra jeg besøgte El Kantour-Bjærgene mellem Constantine og Havet. Paa den videre Jærnbanerejse fra Constantine til Byen Tunis gjordes et Par mindre Ophold og Ekskursioner. Fra Tunis tiltraadtes Hjemreisen, der gik over Italien og Schweiz.

De større nordafrikanske Byer — Alger, Constantine, Tunis — frembyder den ejendommeligste Blanding af Evropa og Orient. Det er to kulturelle og religiøse

Marked i Maison-Carrée i Nærheden af Alger. I Forgrunden Kabylekoer.

Verden, der lever fredeligt sammen — ihvertfald tilsyneladende i venskabeligt Forhold. Den racemæssige Forskel mellem Nordafrikaneren og Sydevropæren er jo heller ikke stor. Det er nærmest kun Skallen, der har en saa forskellig Farve, hvorimod Kærnerne er temmelig ensartede. Lagde Araberne Burnus'en af og iklædte sig Frakken, vilde en af de mest iøjnefaldende Forskelligheder være fjærnet. Og dette saa meget mere i Kystbyerne, som deres indfødte Befolkning bærer umiskendelige Vidnesbyrd om stærk Blanding med nordlige Elementer.

Hele Dagen igennem blander Arabere og Evropæere sig med hinanden i Vrimslen paa Gader og Pladser; men saasnart Solen er gaet ned, trækker Araberne sig tilbage til deres eget Kvarter. Selv i Byerne har de bevaret Landlivets praktiske Brug at gaa til Ro med Solen og staa op med den igen. Byernes Aftenliv tilhører næsten udelukkende Evropæerne, og Burnus'ernes Antal svinder hurtigt ind, naar Gadelygterne tændes.

Byen Alger ligger paa og ved Østfoden af det lille Kystbjergland Sahel, der ved Metidja-Sletten er skilt fra det egentlige Tell-Atlas. Baade Sahel og Metidja er meget stærkt prægede af den europæiske Kultur. Hovedstadens arabiske Kvarter (Kasbah), hvis smalle Gader krummer sig op ad Bjærgsiden, er snart det mest orientalske ved hele Omraadet. Et ejendommeligt Indtryk af denne europæisk-orientalske Kulturblanding faar man ved at besøge et af de store Fredagsmarkeder i Flækken Maison-Carrée, der ligger paa Metidja Øst for Alger. Franske Nybyggere blander sig her med halvt europæiserede Araberbønder og med Kabylere, der er

furer i den rødgule Jordbund vidner altsammen om, at det er Syden.

Videre gaar det op i Kabylernes Bjærg, langs de maleriske „gorges de Palestro“ og forbi Nybyggerlandsbyen Palestro, hvis Indbyggere 1871 nedsabledes af Kabylerne. Mod Nord ses Djurdjura-Kæden, der i Foraartiden endnu dækkes af mægtige skinnende hvide Snemasser, og foran Bjærgene ligger Kabylerslandsbyerne og kroner Højenes Toppe. Bebyggelsen er dog her temmelig svag og kan ikke i Tæthed og Ejendommelighed maale sig med den paa Djurdjura's Nordside. Ved Bouïra traf jeg en, Teltlejr af den almindelige arabiske

Faste Teltbeboere udenfor en Oase i Syd-Algier.

kommen ned fra deres Bjærg med hele Flokke af Faar og Geder eller smaa Kabylerkøer. Blandt de burnusklædte Markedsgæster ser man en Mængde mulatagtige Personer, saa man faar et levende Indtryk af, hvor stærk Negertilblandingen har været og er i de mere aabne og tilgængelige Distrikter. Forøvrigt holder de muhammedanske Sorte i Algier energisk paa, at de ikke er Negre, men Sudanesere; for en antropologisk Betragtning er der dog ingen Grund til en slig Sondring.

Fra Alger fører Jærnbanen til Constantine Øster paa over Metidja, der er dækket af udstrakte Vinmarker, men svagt bebygget. Derpaa gaar det gennem store Kratbevoksninger op i Storkabylens Bjærg. Afvekslende med Krattet kommer Skove af Korkege, der ser underlige ud med deres afbarkede Stammer. Spredte Eucalyptus-Grupper, Olivenplantningerne og de dybe Regn-

Art; den viste sig imidlertid at være beboet af Zigøjnere.

Omtrent ved Beni Mansour forsvandt de hvide Djurdjura-Bjærg. Korteftter passeredes tildels gennem Tunnel Biban-Kæden, og man befandt sig paa Højplateauet. Her er en Steppevegetation fremherskende. Henover den øde Steppe med vilde, graa Bjærg mod Nord og Syd glider Toget med en Fart, der vilde være ærgerlig langsom, hvis det ikke var, at den tillod et saa meget nærmere Indblik i de uvante Omgivelser. Pludselig henimod Sétif afbrydes Ødet af en Gruppe Træer, og hvad er det! Det er jo Pyramidepopler, og de staar i Række, og derhenne ligger en fransk Avlsgaard.

Her begynder det vigtige franske Koloniseringsomraade, der har et af sine Brændpunkter i Sétif og fortsættes langs Jærnbanen Øster paa til El Guerra og

herfra mod Nord ad Constantine til og mod Syd indtil Batna og den franske Nybyggerlandsby Lambèse. Paa disse Strøg af Højplateauet ligger velbyggede franske Farme og arabiske Bønderboliger, der som Regel, bestaar af nogle Hytter med lerklinede Vægge og ujævnt Straatag, ved hvilke der ligger en kresformet Indhegning af tornede, visne Buske, hvori Kvæget samles. Disse Arabere er dog stærkt paavirkede af Franskmændene og deres Driftsmaader, og det har navnlig været af Vigtighed for dem, at den personlige Ejendomsret til Jorden er indført ogsaa her, hvor den tidligere var fælles for Stammen. Endnu er dette Tilfældet i de Distrikter, som Nomaderne har faaet overladt, eller som de har købt af Regeringen.

I Begyndelsen af Maj kommer Nomaderne vandrende Syd fra gennem Bjærgpasset ved El Kantara. I gamle Dage kom de stammevis i kolossale Karavaner med bevæbnede Rytterskarer, med Flokke af baldakinbærende Kameler og med uhyre Flokke af Faar og Geder. Nu kommer de i mindre Grupper; mange har helt opgivet at holde de kostbare og unyttige Stridsheste, og de fleste Mænd kommer ridende paa Muldyr. Af og til kommer ogsaa en graaskægget Gamling paa et lillebitte Æsel, der ser endnu mere ynkværdig ud end Rytteren. Dernæst ser man stadigt Dromedarer, der majestætisk skridter afsted med de fantastiske Baldakiner, hvori Kvinder og Børn er anbragte.

Karavanen stiler direkte mod dens bestemte Grænsingsdistrikt. Her ligger ogsaa Kornmarkerne, som Nomaderne sidste Efteraar, inden de drog til Sahara, har tilsaaet med Byg eller Hvede. Sæden staaer endnu ganske grøn, og Høsten indtræffer først her i Juni, noget tidligere for Byggens Vedkommende end for Hvedens. Mellem Kornmarkerne faar Hjorderne straks Lov at græsse, og man faar travlt med at holde Dyrene borte fra Kornet. Der er dog noget for en Dansker uhyre misvisende i at bruge Ordet Kornmark om disse tilsaaede Arealer, der for det første ikke har nogen som helst Art af Indhegning, og som for det andet er opfyldt af mindst ligesaa meget Ukrudt, som der er Kornplanter, ja selv fleraarige Planter og Buske røger hist og her meterhøjt op. Man lærer hurtigt at kende Nomadernes Kornmarker fra Franskmændenes og ogsaa fra de fastboende, franskpaaavirkede Araberes, hvilke sidste efterhaanden har tilegnet sig den franske Plov, hvorimod Nomaderne kun har den primitive Plov, der ogsaa anvendes af de Indfødte i Tell-Atlas og i Djebel Aurès. Hos Nomaderne er der ikke Antydning af kunstig Vanding; derimod har Franskmændene her paa Højsletten hist og her lavet Overrislingssystemer.

Landskabets tempererede eller Tell-agtige Karakter forsættes lige til Bjærgkæden ved El Kantara. Mellem Batna og El Kantara saa jeg 18de April Poplerne i Plantningerne ved Evropæernes Boliger staa fuldt behængte med Rakler og med Bladene i det allerførste Stadium af Frembrud. Hvor ejendommeligt var det da ikke, efter at have passeret det snævre og meget korte Pas eller „Port“ ved El Kantara pludselig at staa i en Palmeoase, hvor 90,000 Daddelpalmer danner en udstrakt Skov, omgivet af ørkenagtige nøgne Bjærgskrænter. Paa Skridt fører her ned i Troperne. En lignende, omend mindre brat Overgang havde jeg senere Lejlighed til at iagttage paa begge Sider af det stejle Djebel Zelatou i Djebel Aurès.

Da jeg rejste Syd paa midt i April var Nomaderne endnu ikke komne, men allerede et Par Uger senere var de i Opbrud, og nogle Dage ind i Maj saa jeg flere Nomadeleje paa Sbhk. Teltene, der som Regel saas lige samlede i Grupper paa 4—12, er af den almindelige arabiske omvendt baadagtige Form. Indboet er omtrent det samme som hos de fastboende Indfødte. I et Telt saa jeg en gammel Kvinde sidde og kærne Smør. Det gik til paa den Maade, at Fløden var kommet i et Gedeskind, der var ophængt i Snore i et Stillads af 3 foroven forbundne Stokke. Ved Siden af Stilladset sad Konen paa Hug og rystede Gedeskindet frem og tilbage, og under den berved frembragte Skvulping udskiltes Smørret.

Man maa dog vogte sig for at anse alle Teltboere for Nomader. Dels er det almindeligt, at de jordejende Araberes Daglejere, de saakaldte „khammès“, bor i Telte, dels er det samme undertiden Tilfældet med mindre Bønder. Teltet er i Ørkenen en udmærket Bolig og endnu her paa Sbhk er den mindst ligesaa anvendelig som Straahytten (Gourbi), der er mere eneherkende i Tell-Atlas. Dernæst ser man meget hyppigt ved Araberfarmerne Udhuse, der bestaar af en Mur af Græstørv eller Sten, hvorover der er spændt et Telt som Tag. Det er altsaa en Slags Kombination af Teltet med det faste Hus.

Disse omtalte Dele af Højplateauet er altsaa, bortset fra Nomadevæsenet, stærkt præget af Franskmændenes Kolonisation. Det samme er Tilfældet overalt i Algier og nu ogsaa Tunis, hvor der har været herreløs eller omstridt Jord at konfiskere, og hvor nogle yderligere Betingelser har været til Stede saasom Frugtbarhed, et for Evropæerne passende Klima samt gode Forbindelsesforhold. Det kan ikke nægtes, at den franske Kolonisation har grebet vidt omkring og sat sig dybe Spor i Tell-Bæltet. Udvandrede Elsassere har her spil-

let en betydelig Rolle. Men man ser hurtigt, at Kolonisationen er spredt, og at den kunde have anvendt et langt større Folketal. Den franske Nations Mangel paa Folkeoverskud viser sig heri samt i det uheldige Forhold, at betydelige Arealer ikke er overlade til Brug af Smaafarmere, men til store franske, ja selv udenlandske Konsortier, der driver Hvedeavl i stor Stil.

Da Franskmandene kom, fandt de paa Højplateaet i Provinsen Constantine højst svage Spirer til en arabisk Agerdyrkerbefolkning. Den skjulte sig i spredte Hytter hist og her langs Bjærgenes Fod, hvor den under de bedre Forhold endnu stadig med Forkærlighed holder til. Herrer var Nomadestammerne, der kom op fra Sahara og stredes indbyrdes om Græsgange og Kornmarker. Et efter evropæiske Begreber rent Anarki var herskende, saa ikke engang Nomaderne fik Lejlighed til at udnytte Landet saa meget, som det var muligt selv med deres Erhvervskulturform. Heraf kommer det, at Franskmandene har kunnet bemægtige sig og kolonisere store Landsdele og endda overlade tilstrækkeligt til Nomadernes Sommerunderhold. Ja, der skal endogsaa være flere Nomader nu end dengang.

Det var i hine Tider kun de stærke Nomadestammer, der fik Lov at afnytte disse gode Egne i Højplateaet. De svagere maatte nøjes med magrere Græsgange Syd paa. Dengang var det heller ikke sjældent i den nuværende Provins Constantine, at Nomaderne overskred Tell-Atlas og lod deres Hjorder græsse paa Middelhavets Kyster. Nu er denne Fremtrængen paa Tell-Agerbrugernes Bekostning selvfølgelig standset; men mellem Sétif og Constantine gaar Nomaderne endnu nordligere end Constantine's Bredde. De beslaglægger altsaa i Tell-Omraade megen Jord, der udmærket kunde opdyrkes, medens der nu kun tilsaas spredte Pletter paa Nomadernes primitive Vis.

Byen Constantine (Oldtidens Cirta) er berømt for sin ejendommelige Beliggenhed 650 M. o. H. paa et Klippeplateau, der paa de tre Sider omgives af dybe Kløfter; men forøvrigt er den ligesom nu allerede Tunis en halvvejs fransk By. Den saakaldte „Turistvej“, der fører langs Rummelflodens Slugt og ned i de kæmpe-mæssige Huler, er en af de største Seværdigheder i Nordafrika. Selve Byen forholder sig derimod til Alger og Tunis som den store Provinsby til Hovedsteder. Og dens Araberkvarter kan bortset fra den ejendommelige Beliggenhed ikke maale sig med det tilsvarende i Tunis, hvor man ser et ægte orientalsk Handels- og Haandværkerliv udfolde sig i temmelig stor Stil.

Fra Constantine fører der nu Jærnbane Nord paa over El Kantour-Bjærgene til Havkysten og Øster paa

igennem Medjerda-Bjærgene og videre langs Floden Medjerda's Dal til Tunis. Bjærgene er for en meget stor Del kratklædte; men man passerer dog ogsaa Strækninger med udstrakte Olivenplantninger, og paa Vandskellet mellem Seybouse og Medjerda kommer man ind i det Bælte af frodigere Skov, der med en Bredde af 60—70 Km. strækker sig langs Middelhavskysten fra Djurdjura til Landskabet Khroumir i Tunis. Et fremherskende Træ i disse Skove er Korkegen. Floden Medjerda løber i Tunis gennem en bred Dal, der dels er opdyrket dels kratklædt. Paa lange Strækninger ledsages Banens Nordside af et 10—20 M. bredt Bælte af Eucalyptus-Plantning. De paa begge Sider af Dalen liggende Bakker og Bjærg har fremherskende Kratvegetation.

Aaret 1908 var et ualmindelig slemt Græshoppeaar. Allerede i April saas flere Sværme trække Nord paa gennem Sahara-Atlas, og midt i Maj oversvømmedes Tunis af saadanne Mængder, at man i mange Aar ikke havde kendt noget lignende. Først optraadte Græshopperne i Sværme, senere blev disse ligesom tværede ud over Landet, og de tunesiske Aviser var fulde af Klager over Ødelæggelsen, de foraarsagede. En saadan Sværm melder sig med en ejendommelig dæmpet svirrende Lyd; Lyset glitrer gennem de utallige Insektvinger, og nære Bjærg ser man gennem Græshoppesløret som en svag Kontur. Kun om Dagen flyver Græshopperne; om Natten placerer de sig paa Jorden, som de kan dække i et tæt Lag. En Morgen arbejdede Toget sig fremad mellem Stationerne Oued Zerga og Medjez-el-Bab i Nord-Tunis. Det skulde opad en svag Skraaning, der paa begge Sider af Banelinien dækkedes af endeløse Krat; men det gik langsommere og langsommere, og pludselig stod Toget stille. Passagererne for til Vinduerne og saa Arabere i deres hvide Burnus'er og Tirailleurer i deres blaa Uniformer under Latter og Raab myldre ud af Toget og rive Grene af Buskene, hvormed de løb hen og fejede Græshopperne bort fra Skinnerne, saa der rejste sig en Sky af flagrende Insekter. Dyrenes knuste Legemer havde gjort Skinnerne glatte og slibrige, saa Friktionen ophævedes. Et Par Gange gentoges Standsningen, og indtil det atter begyndte at gaa nedad, maatte et Par Arabere løbe foran Lokomotivet og feje Skinderne rene.

Det er allerede omtalt, hvorledes evropæisk Indflydelse breder sig i Tell ud fra de franske Landbrugskolonier og fra de halvt evropæiske Stationsbyer, der er i Færd med at danne sig paa lignende Maade, som vi kender det i Evropa. Hvad der stammer fra dette yngste Kulturlag, er ikke saa vanskeligt at bestemme. Derimod er der tidligere indkommet forskellige Kultur-

elementer, hvis Herkomst og Indførelstidspunkt det kan være betydelig vanskeligere at afgøre. Til disse Ting hører forskellige Frugttræer og andre Kulturvækster som Oliven, Vinranke, Figenkaktus etc., og ganske sikkert er det samme Tilfældet med et Par Øseværker til kunstig Vanding, som man ser i Brug hist og her, hvor der er fastere Bydannelser. Det ene af disse er et Paternosterværk og svarer ganske til Ægypternes Sakije, men forekommer sjældent. Det andet ses noget tiere i Tunis, omend det ikke synes at være almindeligt; det bestaar af et Stativ af Træstammer, der er opstillet over en Brønd eller Vandhul og bærer en Trisse; ved en Snor over denne Trisse kan et udspilet Gedeskind sænkes ned i Brønden, og naar det er fyldt, hales det op ved et Muldyr, en Hest eller et Æsel, der trækker i Snorens anden Ende; idet Gedeskindet er et Stykke over Jorden presses det mod en Tværstok og hældes, saa Vandet løber ud i en Vandrende; derpaa vendes Muldyret, og Gedeskindet daler paany ned i Brønden for at fyldes.

Slige Løfteværker til kunstig Overrisling er meget sporadisk forekommende og bruges ikke i Tell af de agerdyrkende Indfødtes store Hovedmasse. Selvfølgelig maa disse saa ogsaa overalt nøjes med en Vinterkultur, medens kunstig Vanding vilde muliggøre Høst to Gange i Aarets Løb. I Romertiden var Vandingen ved de romerske Kolonier omhyggeligt gennemført, og man kan endnu paavise Rester af den gamle Vandbygning. Denne gik i to Retninger. For det første sørgede man ved Tværdæmninger over Vandløbene for, at disse ikke fik et for rivende Løb og rev Jorden bort med sig. Det er den samme Fremgangsmaade, der anvendes overfor „Vildbækkene“ i Bjærglande. For det andet gik man ud paa at opstemme Vandløb til Vandreservoirer, hvorfra Markerne kunde overrisles. Til Sammenligning nævnes, at Franskmændenes Vandingsanlæg mere gaar i Retning af artesiske Brønde.

Ser man bort fra den rent moderne Kolonisation samt fra nogle ældre spredte Bydannelser, hvis Eksistens særlig beror paa Dyrkning af Oliven og Figen, træffer man over store Dele af Tell i Algier og Tunis en Erhvervskulturform, der bestaar i et primitivt Plovbrug uden kunstig Vanding. Nogle Steder er denne noget mere fremskreden; den er kombineret med Olivenavl, og der findes svagere eller stærkere Tilløb til en fastere Bebyggelse. Men i de allerfleste Egne har den hverken bestemte Dyrkningsfelter eller faste Boliger.

Det er en Erhvervskulturform med baade Agerbrug og Kvægavl. Agerbruget er et Slags „Svedjebuk“ af ganske lignende Art, som man kender det fra Fin-

land¹⁾. Har man et Par Aar i Træk dyrket samme Plet Jord, forlades den, fordi den vildtvoksende Vegetation atter begynder at skyde for kraftigt op. Et nyt Stykke Krat bliver saa ryddet med Hakken og Øksen. Naar det ryddede Buskværk er tilstrækkeligt tørt, brændes det, og saa er Jorden beredt til Saaning. Først efter at Sæden er kastet ud over Jordbunden, bliver denne behandlet med den primitive Plov, der ikke er i Stand til at vende Jorden, men blot ridser den overfladisk op og vælter den løsnede Jord til begge Sider. Herved dækkes Sæden. Dette sker bedst, hvor Jorden er let og løs; men hvor den er leret og fast, opbrækker Ploven Klumper, mellem hvilke Sæden ligger udækket, saa den kan tages af Fuglene eller ikke komme til at spire. Denne traditionelle Metode er saa indgroet hos de Indfødte i Algier, at man ogsaa ser dem anvende den, efter at de har faaet franske Plove.

Høsten foretages ved Hjælp af en Segl. Ploven og Seglen samt Tærskemetoden, der bestaar i Sædens Udtrædning ved Okser eller Muldyr, er altsammen af samme Slags som i Oldtiden. Ploven trækkes af Okser; men man er mange Steder i Færd med at gaa over til Muldyr. Foruden disse to Tamdyr har man Faar og Geder. Dyrene søger hele Aaret rundt deres Føde paa de naturlige Græsgange omkring de dyrkede Pletter, og man behøver ikke at foretage længere Vandringer for at skaffe Græsning til dem.

Det er Stammen, der er Ejer af Jorden; men den enkelte har Ejendoms- eller rettere Brugsret til den Jord, han har taget op til Dyrkning. Dette er Tilfældet overalt i Algier saavel hos Nomaderne som hos Agerbrugerne undtagen paa de Steder, hvor Bebyggelsen bliver meget koncentreret, og hvor man stadig dyrker samme Terræn, der godes eller vandes. Her har fra gammel Tid af den individuelle Ejendomsret til Jorden været herskende. I Storkabylie er dette Princip endog saa drevet ualmindeligt vidt ud, saa man ser det Tilfælde, at en Mand ejer Jorden, medens en anden ejer de Træer, der staar paa den, ja man har endog saa set forskellige Ejere til de forskellige Grene paa et Frugttræ.

Det primitive Tell-Agerbrug har ikke frembragt saa stor Bofasthed. Den enkelte Familie behøver ingenlunde at have sine opdyrkede Pletter liggende samlet; de kan godt ligge spredt over en større Del af Stammens Distrikt. Og noget lignende gælder Græslandet. Derfor er det almindeligt, at Familien i Aarets Løb flytter rundt til de forskellige Steder for at rydde Jord,

¹⁾ Smlgn. Gustaf Retzius, *Finska Kranier* [Stockholm 1878] f. p. 100.

pleje og høste samt lade Kreaturerne græsse. Sædvanligvis har den hvert enkelt Sted sin Hytte (gourbi), som bebos under Opholdet. Forefindes ingen fra et tidligere Ophold, rejses en ny, hvilket er hurtigt gjort.

I Medjerda Bjærgene i Nærheden af Duvivier saa jeg en Mand og en Kvinde i Færd med at bygge en gourbi. Stellet var omtrent rejst færdigt. Med en indbyrdes Afstand af 5—6 Skridt var rejst to foroven kløftede Stænger eller temmelig tynde Træstammer, der foroven bar en vandret Mønningstok. Væggene bestod af armtykke nedrammede Pæle, der ligesom Stammerne var ganske ubearbejdede, og endelig dannedes Tagets Skelet af Stokke, der som Sparrer var ophængte til begge Sider fra Mønningstokken nedtil Langsvæggene. Taget dannes ved en Belægning med Grene og Straa;

Indfødte foran deres Straa-Gourbi i Nord-Tunis.

et meget anvendt Tagmateriale er de lange Straa af Diss-Græsset (*Ampelodesmos tenax*), der spiller en lignende Rolle i Tell som Alfa-Græsset (*Stipa tenacissima*) i Stepperegionen. Væggene færdigdannes, idet man fletter Grene og Straa imellem de nedrammede Pæle. En lav Indgang fører enten paa Siden eller i Gavlenden ind i denne primitive Grenhytte, der er uden ethvert Røghul eller Lyshul. I det Indre er det kun hen ad Midten, man kan staa ret op. Gulvet er den naturlige Jordbund, og paa et Sted, der just ikke behøver at være midt i Hytten, findes Arnen, en lille som Regel firkantet Fordybning i Jorden, paa hvis 3 Sider, der ligger Sten til at sætte Kogekarret paa.

Saadanne Hytter saas overalt i El Kantour- og Medjerda-Bjærgene samt i de nordtunesiske Bjærgene. Men meget hyppigt var de forskellige Smaaændringer eller Smaaforbedringer underkastede. Saaledes var Væggene tit lerklinede, og hvor man var i Færd med at gaa over til Bofasthed, kunde Grenhytten undergaa en hel

Forvandling i Retning af et evropæisk Hus med murede Vægge og bratte Gavle. En Skorsten eller blot en Røgaabning syntes derimod at være noget af det allersidste, man indpodede i den gamle Boligform. For ikke at faa Hytten fyldt med Røg gjorde man imidlertid hyppigt Baal udenfor i det Fri, naar der skulde koges Mad. Den første Gang, jeg bemærkede dette, var paa El Kantour-Bjærgene. Henimod Aften, det vil sige henimod Kl. 7, steg en blaalig Røg op fra Hytterne, og eftersom Mørket temmelig hurtigt faldt paa, saas smaa røde Baal allevegne omkring paa de mørke Bjærgsider; ved et Par af de nærmeste kunde burnusklædte Skikkelser ses færdes om Baalet.

For Gourbi'ernes Beliggenhed i Terrænet vil det være vanskeligt, om ikke umuligt at finde bestemte Regler. Fremhæves maa det dog, at de Indfødte med ganske særlig Forkærlighed lægger dem paa en Skrænt, saaledes at Husets ene Ende gaar ind i Bjærgtet, medens den anden peger frit ud. I dette Tilfælde er det da kun den forreste Ende af Mønningstokken, der hviler paa en lodret Stage, medens den anden er stukket ind i Bjærgtet. Virkelige Abri-Boliger, saaledes som man kan træffe dem i Sahara-Atlas (Djebel Aurès) har jeg derimod sjældent set i Tell-Atlas. Forøvrigt faar man Indtrykket af, at der ikke er overvæltet megen Tradition i Boligformerne eller i deres Beliggenhed; det afgørende laa snarere i Tilpasningen efter de forhaandenværende Forhold. Det gaar med Boligformen som med selve Landbrugsformen; man ser talrige Nuancer og jævne Overgange til højere Former. Paa Medjerda-Sletten saas ikke sjældent en lille Gruppe Gourbis, omgivne af en lav Vold af stikkende Grene og Buske samt tit med en lille nærliggende Lund af Figenkaktus; det er vistnok at opfatte som en Slags elementær Landsbydannelse, opstaaet paa den særlig frugtbare Jordbund. Oppe i Bjærgene saas heller ikke saa sjældent smaa Kaktus-Bevoksninger paa højst et Par Skæpper Land; men det var sjældent, at der laa Boliger i umiddelbar Nærhed af dem. Antagelig har dette været Tilfældet, da Kaktusserne plantedes; men senere er Boligerne blevne flyttede. Hvor der var Kvægfolde, der ligeledes dannedes af tornet, afhugget Buskværk, laa disse altid ved Hytterne. Hvor Franskmændene har konfiskeret Jord f. Eks. af de udstrakte herreløse Landsdele, der tidligere laa mellem Stammedistrikterne, og atter solgt det, er der ogsaa sine Steder i Bjærgene opstaaet arabiske Proprietærbesiddelser, og ved disse anvendes Gourbi'en som Bolig for Arbejderne („les khammès“). I sidstnævnte Hensigt var dog ogsaa Teltet brugt, og navnlig vestligere i Provinserne Alger og Oran skal Teltet være

meget brugt ogsaa af de selvstændige Jordbrugere, der da flytter det rundt med sig.

Alligevel kan man ikke betegne disse primitive Tell-Agerbrugere som Nomader. Agerbruget og særlig Dyrkningen af Byg og Hvede spiller en Hovedrolle fremfor Kvægavlen, og de Omflytninger, der foretages, er ikke bestemte Aarstidsvandring for at skaffe Føde til Kvæghjordene, men beror paa det af de lokale Jordbundsforhold bestemte „Svedjebuk“.

I det ovennævnte fugtigere og frodigere Skovbælte langs Middelhavets Kyst fra Djurdjura til Khroumir er der flere Steder opstaaet en mere koncentreret Bebyggelse. Særlig er dette Tilfældet omkring Djurdjura i det saakaldte Storkabylie. Økonomisk beror denne paa et ganske lignende Agerbrug med Byg og Hvede og lidt Kvægavl med Køer, Muldyr, Faar og Geder, hvortil er kommen stor Oliven-, Figen- og Vindyrkning samt en meget udviklet Haandværksvirksomhed. Et Par Træer, der yderligere spiller en Rolle her, er en Egeart (*Quercus ballota*), hvis Frugter spises baade af Mennesker og Dyr, samt Asken, hvis Blade er af Vigtighed som Kvægfoder.

Paa Toppen af Højene og paa Fremspringene paa Bjærgkæderne ligger Landsby paa Landsby, bestaaende af regelløst beliggende Huse, der i deres tekniske Udførelse ikke hæver sig ret mange Trin over Gourbien. Befolkningstætheden er efter Forholdene meget stor. Paa et Areal af c. 6000 □ Km. findes over 600,000 Indb. Alligevel har Landet aldrig udgjort nogen samlet Stat. Det har stedse, indtil de voldsomme Kampe med Franskmændene i 1857, formaaet at hævde sin faktiske Uafhængighed udadtil; men indadtil dannede hver enkelt Landsby en selvstændig Enhed, der førte stadige Fejder med Naboerne. Man har her et Tilfælde — vistnok det mest udprægede paa Jorden —, at de statsdannende Kræfter stedse har vist sig for svage overfor Kommuneselvstyrelsens Selvrådighed. Samfundet er yderst demokratisk. Saasnt den unge Mand er 15 Aar gl., optages han i Landsbyforsamlingen (*djemaa*), der vælger Landsbyhøvdingen (*amin*). Sammenholdet indenfor hele Stammen er løst, og kun i ganske særlige Tilfælde vælges en Stammehøvding. Iøvrigt er Djurdjura-Kabylernes sociologiske Forhold af den allerstørste Interesse; men skal ikke her nærmere gøres til Genstand for Omtale.

Jeg vil vende tilbage til de primitive Tell-Agerbrugere og fra dem gaa over til en kort Omtale af Nomadismen i Algier. Efter at Franskmændene havde besejret Nomaderne og paatvunget dem Fred, galdt det om at faa Nomadismen reguleret og bragt ind under

ordnede Forhold. Der frembød sig bl. a. ganske naturligt det Spørgsmaal, om Nomadismen overhovedet havde nogen Berettigelse i en moderne styret Stat, om den ikke overalt burde udryddes til Fordel for en agerdyrkende Levevis.

I den Anledning udsendte Generalguvernøren for Algier i Aarene 1901—03 Skrivelser til Kommandanterne i de forskellige Nomadedistrikter med Paalæg om, at de skulde indsende Oplysninger om forskellige omspurgte Forhold med Hensyn til Nomadismen. Paa Grundlag af de derved indtil 1905 indkomne Rapporter har Augustin Bernard, Professor ved L'École Supérieure i Alger, og N. Lacroix, Generalguvernementets Leder af Kontoret for de Indfødtes Sager, udarbejdet et

Af Nomader tilsaaet Terræn paa Højsletten Nord for Djebel Aurès. Marken er fuld af Græstuer og andre vildtvoksende Planter, der ikke er bleven ryddet bort. I Baggrunden til Højre staar Enebærbuske midt i Saaningen. Kornet, der endnu knap er kvarterhøjt, modnes i Juni. (Fot. først i Maj 1908.)

fortjenstfuldt Værk „L'Évolution du Nomadisme en Algérie“ (Alger og Paris 1906), der giver en grundig og solid Oversigt over Nomadelivet og dets forskellige Former i Forhold til Naturforholdene. Af særlig Interesse for Administrationen var, at de kom til det Resultat, at Nomadismen ingenlunde bør udryddes, selv om den kommer til at beslaglægge en Del Terræn, der i og for sig nok opdyrkes. Der findes nemlig i Steppen og Ørkenen store Landstrækninger, der byder Faar og Geder Græsning en Del af Aaret, nemlig Vinter og det tidlige Foraar, forudsat de om Sommeren kan gaa op i frodigere nordligere Egne; men lukkes de ude fra disse, umuliggøres ogsaa al Udnyttelse af Steppens og Ørkenens Vintergræsgange. Her skal anføres Forfatterens Hovedresultat, som de meget kort udformer saaledes: „En somme, il faut faire la part des forêts, la part des

cultures, la part des pasteurs. L'intérêt de la forêt doit toujours passer avant tout autre. L'agriculture doit être préféré à l'élevage toutes les fois quelle est possible. Mais il ne faut pas ruiner l'industrie pastorale pour essayer de reboiser des régions qui n'en sont pas susceptibles, ni condamner des millions de moutons à périr pour récolter quelques boisseaux de blé".

Det fremhævedes ovenfor, at de primitive Tell-Agerbrugere til Trods for deres Omflytten ikke kan betegnes som Nomader (Ordet tages her stedse i dets snævrere og korrektere Betydning af Kvæg-Nomader). Naar de flytter om i Aarets Løb, er det nok saa meget af Hensyn til Agerbruget som af Hensyn til Kvægavlen, og det, at de bor i en Gourbi eller et Telt, er jo i høj Grad til Lettelse ved Omflytningen, saa de ogsaa skifter Bolig blot for at befri sig for Parasiter eller for det efterhaanden opdyngede Snavs, eller, som en Araber, jeg havde til Fører i Tunis, sagde til mig, „om Sommeren slaar de deres Bolig op, hvor der er Luft, og om Vinteren, hvor der er Sol“. Aarsagerne til hyppig Flytten er altsaa flere; men Omflytningen foregaar kun indenfor det mindre Distrikt, der tilhører Familiens Douar eller Underafdeling af Stammen. For at gaa over til Bofasthed kræves en intensere Udnyttning af et mindre Areal f. Eks. ved Frugtrædyrkning. For at gaa over til Nomadisme kræves, at Agerbruget paa Grund af Jordens Ufrugtbarhed eller rettere Tørhed bliver mindre vigtigt end Kvægavlen, der imidlertid under disse Omstændigheder kræver et stort Areal og Flytning fra det ene Terræn til det andet, efterhaanden som de afgræsses.

Saadanne Betingelser for Overgang til Nomadisme findes langs Sydranden af Tell, og man træffer her, navnlig i Provinserne Oran og Alger, en Række Stammer, som Bernard og Lacroix kalder „Nomader med meget indskrænket Gebet“. I deres halvt Tell-agtige Land spiller Agerbrug endnu en betydelig Rolle. Deres fremherskende Kvægavl tvinger dem imidlertid til — paa forøvrigt ret ubestemte Tidspunkter — at skifte Lejrplads nogle Gange i Aarets Løb; men deres Omraade danner en sammenhængende Helhed, og deres Vandrings største Udstrækning beløber sig kun til c. 20–50 Km. Nomader af denne Slags findes yderligere i nogle af de Tell-agtige Øer i Sahara-Atlas som Ksour-Bjærgene, Djebel Amour og i det østlige Djebel Aurès henad Khenchela; endvidere i stor Udstrækning i Tunis, hvor „Steppen og det dyrkelige Land blander sig som Felterne paa et Dambrædt. „Det er altsaa rent lokale Forhold, der fremtvinger denne Nomadeform, og man kunde for Nemheds Skyld betegne den som lokal Nomadisme.

Blandt de Stammer, Bernard og Lacroix henregner til denne Kategori af Nomader, nævnes Beni Lent og Beni Matda i Distriktet Chellala. Disse Stammers sædvanlige Opholdssted er Sydsiden af Tell-Atlas (Ouarse-nis-Partiet), men om Vinteren gaar nogle af dem i et Antal, der varierer eftersom Vinteren er mere eller mindre mild og Sneen mere eller mindre rigelig og vedholdende, ned paa Sersou-Plateauet paa Sydsiden af Bjærgene, hvor de ejer en Del Græsningsland. I Tunis er Forholdet som Regel det samme, at man har sine Kornmarker og sit Hovedsæde paa Bjærgene, men at man en Tid om Vinteren flytter ned i sit tilstødende Steppedistrikt. Det Forhold, at man har sine Kornmarker og sin egentlige Boplads i den lavere Egn og om Sommeren flytter op paa Bjærggræsningene, saaledes som man kender det fra saa mange nordligere Bjærglande, er derimod sjældnere her, men træffes med visse Modifikationer baade indenfor denne og den følgende Kategori af Nomader (smlgn. Djebel Aurès). Foruden at de lokale Nomader kun foretager korte Vandringer over deres kompakte Omraade, der ikke tydeligt udsondre sig i et Sommer- og et Vinterdistrikt, regnes det ogsaa for karakteristisk for dem, at deres Omflytninger aldrig foregaar stammevis eller ihvertfald i større Flokke, men ligesom hos Tell-Agerbrugerne kun familievist. Som Bolig er Teltet fremherskende, men Gourbien er ogsaa brugt. Hos nogle af Stammerne begynder Omflytningerne dog allerede at præciseres som bestemte Aartidsvandringer fra Nord til Syd, og disse fører jævnt over til den næste Gruppe Nomader, som Bernard og Lacroix kalder „Nomader med adskilte Lejre“; der menes tydeligt adskilte Sommer- og Vinterbosteder.

Benævnelsen er dog ret uheldig, da den i endnu højere Grad passer paa den følgende Gruppe. Det, der er det karakteristiske Fællesmærke for denne Kategori af Nomader, er foruden de adskilte Sommer- og Vinterlejrpladser det, at de er Bjærgnomader i særlig udpræget Grad, forsaavidt som deres Vandringer er afhængige af Atlas-Bjærgene og foregaar indenfor deres Omraade. Man kunde, ligeledes for at have en kort Benævnelse, kalde dem Atlas-Nomader.

De tilbringer Sommeren oppe i Bjærgene, hvor de som Regel har Kornmarker, og gaar om Vinteren nedad, enten ned paa Højplateauet, hvor de saa overvintrer mellem de mange Chotts, særlig i Provinserne Oran og Alger, eller ned i Dalene paa Sydsiden af Sahara-Atlas. Deres Vandringer foregaar regelmæssigt og bestemt hvert Aar, og Afstanden mellem deres Teltlejre om Sommeren og om Vinteren er større end hos de lokale Nomader, uden at den dog er saa stor, at Sommer-

distrikt og Vinterdistrikt helt løsrives fra hinanden. De berøres, og Stammens Gebet bliver nærmest at betragte som et Bælte, der gaar fra Bjærgenes Toppe til det jævne Land ved deres Fod.

Man skulde ikke tro, at Chott-Lavningerne paa Højplateauet bød saa meget bedre Betingelser for Overvintring end de omgivende højere Steppeegne. Dette er imidlertid Tilfældet. Klimaet er mildere; Snefaldet er mindre, og fremfor alt blæser Vinden med langt mindre Voldsomhed, og Vegetationen er meget tidligere. Endelig skal Saltplanterne og det saltholdige Vand være meget godt for Faarene. Som Eksempel paa Stammer, der overvintrer i disse Lavninger, nævnes her Harrar og Oulad Khelif i Kresen Tiaret. De overvintrer i den østlige Forlængelse af Chott Chergui og gaar om Sommeren op paa de Nord for liggende Bjerge og paa Sersou-Plateauet i disse. Chott-Lavningerne kan kun ernære et begrænset Antal Faare- og Gedehjorder og benyttes iøvrigt kun af Stammer, der endnu har et betydeligt Agerbrug. I Sahara-Atlas bliver Betingelserne for Agerbrug Syd paa ringere og ringere, men til Gengæld er der større og bedre Vintergræsgange i de Dalstrøg og Floddale, som fra disse Bjerge gaar ned i Sahara. Stammen Oulad Rechatch, der lever umiddelbart Østen for Djebel Aurès, gaar i Slutningen af November ned i Dalene om de Vandløb, der fra Bjærgene søger hen mod Chott Melghir; midt i April bryder de op herfra og vandrer op i Bjærgene, i hvis højere Dele de har deres Kornmarker. Den for sin ejendommelige Moral bekendte Stamme eller rettere Gruppe af Stammer Oulad Nayl træffes om Sommeren oppe i de Bjerge, som Franskændene kalder Mts. des Oulad-Nayl, hvor de navnlig mellem Bjærgtoppene Djebel bou Khaïl og Djebel Senalba har en Del Kornavl. Om Vinteren gaar de ned ved Oued Djedi, der forløber langs Bjærgenes Sydfod. Nogle af dem gaar endogsaa længere ind i Ørkenen, hvor de paa det magrere Terræn maa sprede sig vifteformigt for at finde Underhold. I enkelte Vintre har man set dem gaa helt henimod Ouargla, saaledes i Vinteren 1902—03, da der var falden megen Regn omkring denne Oase.

Oulad Nayl nærmer sig altsaa den følgende Gruppe af Nomader, hvis Eksistens beror derpaa, at der Syd for det Terræn, som Atlas-Nomaderne beslaglægger ved Sydfoden af Sahara-Atlas, findes endnu udstrakte Omraader, der byder saavel Græsning som Vand til Nomader med Faar, Geder, Heste og Kameler i den fugtigste Aarstid, Vinteren, forudsat de i den golde og hede Sommertid kan overføres til Bjærgegnene. Paa Grundlag af disse Forhold opstaar den Nomadegruppe, som

Bernard og Lacroix kalder „Nomader med Oversomring i Tell“; dette Navn kan heller ikke betegnes som rammende, da de andre Nomadegrupper jo ogsaa oversommer i Tell-agtige Egne. Karakteristisk er de lange Vandringer og det, at de har Vinterterræn og Sommerterræn i lang Afstand fra hinanden. At der er 4—500 Km. mellem deres Græsgange mod Syd og mod Nord er ikke ualmindeligt. Saa lange Vandringer kan selvfølgelig kun foregaa under stadig Græsning af Dyrene, hvorfor Nomaderne maa skaffe sig Græsningsret undervejs; sædvanligvis har de desuden bestemte Distrikter, hvor de opslaar deres Lejre en Tid Foraar og Efteraar. Man kunde med et Navn, der ihvertfald vanskeligt kan misforstaas og sammenblandes med nogen af de andre Grupper, kalde denne Kategori af Nomader Atlas-og-Sahara-Nomader.

En af de mest typiske af de herhenhørende Stammer er den store Larbâ-Stamme i Provinsen Alger, der tæller c. 15,000 Personer. Den lever om Vinteren i Ørkenen N. V. for Palmeoasen Ghardaia og gaar om Sommeren helt op i Tell til Sydsiden af Tell-Atlas, hvor hver Del af Stammen har sit Gebet og sine Kornmarker S. og S. V. for Teniet-el-Had. I Provinsen Constantine, hvor Nomadernes Optraeden i Tell allerede er omtalt, er det navnlig Djebel Aurès, der ligger som det skarpe Skel mellem Vinter- og Sommerland; Passene ved El Kantara og ved Barika er omtrent de eneste Forbindelsesveje. I Provinsen Constantine og i Tunis optraeder det ejendommelige Forhold, at nogle af de sydligere fastboende Tell-Agerbrugere om Vinteren sender deres Faare- og Gedehjorde til Sahara under Bevogtning af enkelte Hyrder og undertiden i Følge med Nomaderne, naar disse atter drager ned fra Tell. Rimejligvis er dette Forhold, Franskændenes „transhumance double“, dog næppe gammelt; før den franske Besættelse bragte Orden og Ro i Landet herskede i ret høj Grad den stærkeres Ret, og dengang var Atlas-og-Sahara-Nomaderne de mægtigste og mest frygtede Stammer, der ikke skyede voldelig og røversk Optraeden. Endnu er de de rigeste baade paa Dyr, Jord og Penge af alle Nomader, hvorfor de f. Eks. i Djebel Aurès stadig betragtes med særlig Beundring og Respekt. Af Franskændene kaldes de „les grands nomades“.

Hvorledes de i sin Tid er kommen i Besiddelse af de Sommerdistrikter i Tell, der skubber sig helt ind imellem agerdyrkende Stammer, er et Spørgsmaal, som historisk set synes at være indviklet og vanskeligt at klare; men der er dog næppe Tvivl om, at Erobring og Krig har spillet en væsentlig Rolle. Lignende gælder med Hensyn til flere Daddelpalmeoaser i Sahara, hvis

virkelige Ejere er de omflyttende, telthoende Nomader, hvorimod de i Oasen i Lerhuse eller i Gourbis boende Arabere er deres Arbejdere eller khammès. Nu da den franske Administration regulerer alt, og endogsaa i Tilfælde af Misvækst paa Nomadernes Sommerarealer arrangerer det saaledes, at de kan leje Græsning andetsteds, nu kan det ikke mere tænkes, at en Nomadestamme drevet af Nøden og deres Dyrs Sult vælter ind over Tell-Agerbrugernes Land og med Magt skaffer sig, hvad de behøver.

Jo længere man kommer mod Syd i Ørkenen des større bliver det Areal i Udstrækning, der er nødvendigt for at ernære et vist Antal Dyr, eftersom Plantevæksten bliver mere og mere ørkenagtig mager og Vandforsyning sjældnere, og des nødvendigere skulde man synes en Oversomring i bedre Egne blev. Imidlertid kommer man snart til Egne, der ligger for langt fra Atlas, fordi der er en praktisk Grænse for, hvad Faarene kan præstere i Aarets Løb af Vandringer over magre Egne. Endelig spærrer de „store Nomader“ sydligere Stammer ude fra Bjærgene. Derfor træffer man Syd for Atlas-og-Sahara-Nomadernes Bælte, der i Algier forøvrigt ikke gaar meget sydligere end Ouargla og Ghardaïa, Nomadestammer, der hele Aaret vandrer om i Ørkenen. Det Dyr, der er bedst egnet til denne Levevis, er Kamelen (Dromedaren); derfor er Dromedaren det vigtigste Dyr hos Sahara-Nomadene (Sahariterne), hvorimod de i Sammenligning med deres nordlige Nomadenaboer kun har smaa og usle Faarehjorder og en endnu ringere Repræsentation af andre Tamdyr. „Au pays du mouton succède le pays du chameau“. Et Land, der kun byder Hyrder en usikker og fattig Tilværelse. Sahara-Nomadene bestaar af forkomne Smaastammer, der driver Røveri, hvor Lejligheden bydes, ja, hele Stammer lever endogsaa væsentligt af Røverhaandværket. Iøvrigt kreser Sahara-Nomadene med Forkærlighed om Oaserne, af hvilke de i flere Henseender er afhængige. Det er i Oaserne, de køber deres Dadler og Korn, og til Gengæld afsætter deres Kvægprodukter; men saa ringe er Faarebestanden, at den ikke formaar at tilfredsstille Oasebeboernes Behov af Faarekød.

De mest kendte Sahara-Nomader er Tuaregerne. De er dog lidet talrige, og Bernard og Lacroix anfører efter en ældre Iagttagelse, at alle de nordlige Tuaregstammer ikke vilde være i Stand til at stille 1000 vaabenføre Mænd; desuden vilde det være umuligt at faa dem samlet paa et Sted, fordi man intet Sted kunde skaffe Underhold til saa mange. Tuaregerne er i Besiddelse af lidt Oase-Kulturland, der passes af deres

Slaver. De „ædle“ Tuareger drager derimod om med deres Hjorder i Wadi'erne og omkring Kilderne, men deres Besiddelse af Faar, Geder, Kameler og Æsler er kun ringe. Til daglig spiser de ikke Kød, fordi Dyrene er deres eneste Salgsvarer; de anvender kun Mælken til nogle Mælkespiser og til Smør. I Virkeligheden er de yderst fattige og kan slet ikke sammenlignes med de rige og selvbevidste Nomader af foregaaende Kategori. Lige til dette Øjeblik, da Franskmandene er i Færd med at trænge frem i det indre Sahara, har Tuaregen paa sin Ridekamel (mehari) for en væsentlig Del skaffet sig sit Underhold ved Røveri.

Disse 4 Kategorier af Nomader, som Bernard og Lacroix opstiller paa Grundlag af talrige nøjagtige Oplysninger om Forholdene, kan i Virkeligheden ikke skarpt skelnes fra hverandre; der er jævne Overgange fra den ene til den anden. Men, som de to Forfattere fremhæver, deres Hensigt med Klassifikationen har ogsaa netop været den at vise „par quelle transition insensible on passe des fellahs du Tell aux grands nomades du Sahara“. Man kunde dele Rækken paa en anden Maade, hvis man istedetfor at lægge Hovedvægten paa Vandringer lagde de økonomisk set mest vigtige Tamdyr til Grund. Man faar da foruden Tell-Agerbrugene, der fortrinsvis er i Besiddelse af Okser, to Hovedgrupper af Nomader: Steppenomader med Faar og Heste og egentlige Ørken-Nomader, hvis Livsbetingelse er Kamelen, og som meget let gaar over til at føre en ren Røvertilværelse.

Som allerede omtalt er imidlertid Hesten stærkt i Færd med at afløses af Muldyr. Oksen har rimeligvis tidligere spillet en større Rolle for nogle af Nomadene, end det nu er Tilfældet, og den har været benyttet som Lastdyr, en Anvendelse, der nu er ret sjælden her, og som jeg kun saa et eneste Tilfælde af paa Højsletten Nord for Aurès. Et Par Mænd drev afsted med 3 Okser, hvoraf de to var belæssede med Byrder i Dobbeltkurve ganske paa samme Maade, som man belæsser Æslerne og Muldyrene. Dromedaren er først forholdsvis sent kommen til Nordafrika. I det ældste Ægypten kendte man slet ikke Kameler. Senere var Ægypten gennem lange Tider den vestlige Grænse for disse Dyrs Udbredelse. Først omkring vor Tidsregnings Begyndelse udbredte Dromedaren sig ogsaa til vestligere Egne i Nordafrika; men ifølge Eduard Hahn¹⁾ er det ikke før i 5te Aarh. e. Chr., at man hører Tale om, at hele Stammer er Kamelhyrder. Før Kamelens Tilstedeværelse kan der

¹⁾ Eduard Hahn, Die Haustiere. Leipzig 1896. p. 231 og 474-75.

imidlertid næppe være Tale om Opstaaelse af Sahara-Nomaderne, saa den historiske Undersøgelse giver her Etnografien en interessant og vigtig Oplysning. Med de nævnte Kamelhyrder er dog næppe ment Sahara-Nomader; for disses Opstaaen har rimeligvis de ved Invasionerne, specielt den anden arabiske, opstaaede Gnidninger spillet en Rolle.

Men jeg skal endnu et Øjeblik vende tilbage til Bernard og Lacroix for at gøre opmærksom paa, hvor vigtigt deres og den algerske Administrations Værk er for den kulturhistoriske Etnografi. Havde man tilsvarende Oplysninger fra større Dele af Afrika og Asien, vilde Etnografien og derigennem Kulturhistorien i det hele snart faa en anderledes bred og solid Basis, end den nu er i Besiddelse af, og man vilde faa en klar Opfattelse af mange vigtige Forhold, der nu er os saa dunkle, at man ikke engang med megen Skarphed kan opstille Problemerne. Ikke mindst for Studiet af den evropæiske Kulturs ældre Udviklingshistorie vilde dette have megen Betydning.

Endelig er der endnu nogle Betragtninger at anstille paa Grundlag af den skildrede Række af Nomadformer. Der er ikke Tvivl om, at en Agerbrugform af ganske lignende Art som den, der er skildret under Navn af Tell-Agerbruget er den relativt oprindelige, og at Udviklingen er gaet fra denne i Retning af Nomadismen. Om Aarsagen til Udviklingen kan der heller ikke være Tvivl; det er Tilpasningen efter de geografiske Forhold. Laan fra Nabofolk har derimod i det væsentlige kun spillet den Rolle at muliggøre en yderligere Tilpasning; Eksemplet er Dromedarens Erhvervelse, der muliggør Sahara-Nomadernes Opstaaelse. Den skildrede Erhvervskulturrække (Tell-Agerbrugere, lokale Nomader, Atlas-do., Atlas-og-Sahara-do. og til Dels Sahara-Nomader) er da, hvad jeg vil kalde, en kulturel Tilpasningsrække, det vil sige, Forskellighederne fra den ene til den anden kan alle forklares som Tilpasning efter Naturforholdene. Og der er yderligere det at tilføje, at denne Tilpasning har frembragt mere og mere ekstensive Former; det er altsaa en ekstensiv Tilpasningsrække.

Her er kun betragtet Tilpasningen af den grundlæggende og alle andre Kulturforhold prægende Side, nemlig Erhvervskulturen; men væsentligst gennem denne virker Ændringerne ogsaa ind paa andre mere sammensatte Sider af Kulturen, f. Eks. Samfundsordningen. Under de oprindelige Forhold i Algier var, som Tilfældet stadig er i Marokko, hver Vandring af en Nomadestamme som et helt organiseret Krigstog, og i jo højere Grad des længere Vandringen strakte sig. Sommer-

og Vinterdistrikterne maatte ligeledes hævdes og forsvares ved Vaabenmagt. Hertil krævedes Sammenhold i Stammen, en vis Disciplin eller ihvertfald Anerkendelse af bestemte Førere, og hermed var Betingelsen givet for Opstaaelsen af en Høvdingeklasse eller Adel; Samfundet havde faaet en aristokratisk Retning. I Algier var den krigerske Organisation og Sammenhold ganske naturligt højest udviklet hos Atlas-og-Sahara-Nomaderne, og det er paa Grundlag heraf, og ikke fordi deres Form af Nomadekultur økonomisk set skulde være saa meget bedre end de andre Kategorier, at de i Tidens Løb har skaffet sig saa stor Velstand.

Forøvrigt bestaar denne Velstand jo for den væsentligste Del i, at de har erhvervet sig Palmeoaser i Ørkenen og Græsningsland i Tell, der tillige kan dyrkes med Korn. Med andre Ord, disse Nomader har knyttet sig stadig nærmere til Agerbruget for at opnaa den eftertragtede Rigdom. I Sammenhæng hermed kan fremhæves, hvorledes Nomadismen, der teoretisk set bliver mere og mere udpræget Nomadisme, jo mere den maa opgive Agerbruget, samtidigt taber mere og mere i økonomisk Selvstændighed. Der staar saadanne udprægede Nomader kun to Muligheder tilbage for at skaffe sig deres Behov af Korn og Frugter: er de tilstrækkeligt stærke, erobrer de Oaser eller lignende frugtbare Egne og tager Afgifter af de faste Beboere (Eks. Atlas- og Sahara-Nomaderne; de store historiske Nomade-Erobringer af Kulturlande som Ægypten, Kina etc.); er de svage, maa de købe, hvad de behøver, men bliver derved yderligere svækkede og forarmede (Eks. Sahara-Nomaderne).

Udviklingshistorisk set forholder Nomadismen sig altsaa som en Slags „Blindgyde“, der snart stopper op. En varig Kulturudvikling kan aldrig gaa i ekstensiv, men vil altid kun kunne indledes i intensiv Retning. Ovenfor er nævnt, hvorledes Tell-Agerbruget ved Optagelse af franske Agerbrugsmetoder steg i Intensitet. Lignende var Tilfældet ved Indførelsen af Frugttrædyrking. I disse Tilfælde skyldes Intensiteten Laan fra højerestaaende Naboeer. Det vilde imidlertid være et interessant Spørgsmaal at faa besvaret, hvorvidt og hvorledes en Stamme „af sig selv“ kan gaa over til større Intensitet i sin Erhvervskultur. I det foregaaende er vist, hvorledes Tilpasningen kan frembringe større og større Ekstensitet af det oprindelige Tell-Agerbrug; i det følgende vil jeg blandt andet prøve at vise Eksempel paa, at Tilpasningen efter ganske bestemte geografiske Forhold kan lægge hele Udviklingen om i intensiv Retning.